

19. YÜZYILIN SONLARINDA VAN VİLÂYETİ VAKIFLARI

Tarık Ziya ARVAS*

Özet

Balkanlardan Yemen'e uzanan Osmanlı topraklarında en önemli sosyal yardımlaşma kurumları şüphesiz vakıflardır. Toplumun temel ihtiyaçları olan eğitim, sağlık, din ve bayındırlık gibi hizmetler önemli ölçüde vakıflarla yerine getirilmiştir. 1896 yılında Van Vilâyeti Vakıf İdaresi teftiş raporuna göre vilâyette kırk vakıf mevcuttur. Bu vakıflar genellikle yörede tanınmış yerel idareciler ve dinî şahsiyetler adına kurulmuştur. Vakıfların büyük kısmı eğitim-öğretim faaliyetlerine yönelik hizmet vermektedir. Bunun yanında imaret, cami, türbe ve yoksulların ihtiyaçları için tahsis edilen vakıflar da mevcuttur. Bir kısmının kuruluş tarihi oldukça eskiye dayanan bu vakıfların vilâyette önemli hizmetler gördüğü anlaşılmaktadır. Fakat ilerleyen zamanlarda devletin maruz kaldığı zayıflama ve çözülme tabii olarak hemen bütün müesseselerde olduğu gibi vakıflar üzerinde de etkili olmuştur. Başlıca gelir kaynaklarının kira ve arazi gelirleri olduğu anlaşılan Van Vilâyetindeki vakıflar da zikredilen olumsuz gelişmelerden etkilenmiştir. İyi idare edilmeyen, denetimsiz kalan ve gelir kaybına uğrayan vakıflar zaman içerisinde eski fonksiyonlarını kaybetmiştir. Bu makalede teftiş heyetince hazırlanan raporda yer alan Van Vilâyeti vakıfları, faaliyet alanları ve bunlarla ilgili değerlendirmeler ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Vakıf, Van, Hakkâri, Hayırseverlik.

VAN PROVINCE FOUNDATIONS AT THE END OF THE 19TH CENTURY

Abstract

The most important social assistance institutions on the Ottoman lands extending from the Balkans to Yemen were undoubtedly foundations. Basic needs of the society such as education, health, religion and public works had been significantly carried out with foundations. According to the inspection report of the Van Provincial Foundation Administration, there were forty foundations in the province in 1896. These foundations were usually established in the name of well-known local administrators and religious figures in the region. Most of the foundations served for educational activities. There were also foundations allocated for imaret, mosque, shrine and the needs of the poor. It is understood that these foundations some parts of which establishments date back, saw important services in the province. But later on attenuation and dissolution of the state had also been effective on foundations as in almost all institutions. Foundations which the main income sources were rent and land income, in the Province of Van were also affected by the mentioned negative developments. Foundations that were not well managed, uncontrolled and suffered loss of income had lost its old functions over time. In this article were discussed Van Province foundation, the areas of activity and their evaluations in the report prepared by the inspection team.

Keywords: Foundation, Van, Hakkâri, Philanthropy.

* Dr., Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, tzarvas@hotmail.com

Giriş

Vakıf, bir mülkü kamu yararına ebedi olarak tahsis etmek manasında kullanılan bir terimdir (Pakalın, 1993). Vakıfların geçmişi oldukça eski tarihlere dayanmaktadır. İslam dininde büyük önem atfedilen sosyal yardımlaşma ve hayırseverlik gibi önemli prensiplere nazaran vakıf müessesesi Müslümanlarca hayli geliştirilmiş ve İslam hukukunda mühim bir mevki edinmiştir (Köprülü, 1951).

Bir vakıf medeniyeti olarak zikredilen Osmanlı Devleti'nde vakıflar, şehirde ve kırsalda pek çok alanda faaliyet göstermişlerdir. Cami, mescit, medrese, dârül-kur'ân, dârül-hadis, zâviye, hangâh, ribât, tekke, imaret, bîmâristan, dârüş-şifâ, köprüler, kervansaraylar, sulama şebekeleri, kaleler, deniz fenerleri, kanalizasyonlar, suyolları ve çeşmelerin gerek yapımı ve gerekse de sürekliliği vakıf mallarından elde edilen gelirlerle sağlanmıştır. Osmanlı Devleti'nde pek çok medrese vakıf şeklinde kurulmuş hocaların, talebelerin ve diğer çalışanların bütün masrafları vakıflar tarafından karşılanmıştır. Sosyal işlevi bakımından en dikkate değer vakıf hayrat eserlerinden biri de şüphesiz imaretlerdir. İmaretler zengin ve fakir bütün yolculara karşılıksız yemek veren müesseselerdi. İstanbul imaretlerinde 18. yüzyılda her gün yemek yiyenlerin sayısı 30.000'nin üzerindeydi (Yediyıldız, 2012). 18. yüzyıldan itibaren vakıf kurumları çözülmeye başlamasına mukabil, 1908 yılına gelindiğinde bile Evkâf Nezaretinden aylık alanların sayısı 8.000'i aşmaktaydı. 1911 yılında Osmanlı Devleti genelinde çalışan toplam memur sayısının 97.225 kişi olduğu düşünülürse, vakıfların devlet ve toplum hayatındaki önemini imparatorluğun son zamanlarına kadar koruduğu anlaşılacaktır (Bayartan, 2008).

Devletin belli bir dönemden itibaren yoğun olarak yaşadığı buhranların getirdiği zayıflama ve çözülme tabii olarak hemen bütün müesseselerde olduğu gibi vakıflar üzerinde de etkili olmuştur. Sosyal hizmetlerin kaynağı olan vakıfları ıslah etmenin yanında denetim, gözetim ve yönetim işlerini yürütmek amacıyla 1826 yılında Evkâf-ı Hümayun Nezareti kurulmuştur. Fakat vakıfların merkezi idareye bağlanması istenen sonucu vermediği gibi evkâf hazinesinden vakıflara para aktarımı yapılamadığı için, harap olan ve onarıma ihtiyaç duyan vakıf eserlerinin harabiyeti devletin son zamanlarına doğru gittikçe artmıştır (Ertem, 2011). Temel gelir kaynaklarının kira ve arazi gelirleri olduğu anlaşılan Van Vilâyetindeki son dönem vakıfların vaziyetinin yukarıda ifade edilen olumsuz gelişmelere benzer olduğu anlaşılmaktadır.

1. Vilâyet Vakıfları

1896 yılı teftişinde, 1894 yılına ait vakıf defteri üzerinde yapılan incelemeye göre vilâyet genelinde 40 vakıf vardı. Bunlardan 29 tanesi Van Sancağında 11 tanesi ise Hakkâri Sancağında bulunuyordu. Vilâyetteki vakıfların bir kısmının leh-meşrutu yani lehine vakfedildiği şeyler, bulunduğu yere veya kuruluş amacına göre cami giderleri, tedris masraflarının karşılanması, türbe bakımı ve imaretlerin iaşesi idi. Vilâyetteki bir kısım vakıflar da evladiye vakıfları idi. Yani kız ve erkek fark etmeden geliri evlada ve evladın evladına... meşrut olan (şart kılınan) vakıflardı (BOA. Y. EE. 132/14, 09 Ca 1314, 16 Ekim 1896). Leh-meşrut kavramı (Armağan, 2009), vakf-ı evlâdiyye (veya evladiye) kavramı (Pakalın, 1993; Şener, 1995) tarafından tanımlanmaktadır. Bu vakıfların bir kısmı evkâf-ı mazbuta yani doğrudan doğruya evkâf idaresi tarafından idare olunan vakıf iken, bir kısmı da evkâf-ı mülhaka yani evkâf idaresinin nezaret ve murakabesi altında, mütevelliler marifetiyle idare olunan vakıflardı. Vakıfların bulunduğu sancak ve idare edilme şekli bakımından dağılımı aşağıdaki gibiydi.

1.1. Van Sancağı Vakıfları

Van Sancağında 29 vakıf bulunuyordu. Bunların 9 tanesi doğrudan vakıf idaresince, 20 tanesi ise mütevelliler heyetince yönetilmekteydi.

1.1.1. Doğrudan Evkâf İdaresi Tarafından Yönetilen Vakıflar / Evkâf-ı Mazbuta

1893 yılı itibarıyla bu nitelikte sancak genelinde 9 vakıf vardı. Bunlardan 2'si Van merkez şehirde, 3'ü Erciş, 1'i Adilcevaz, 2'si Gevaş ve 1'i de Karçikan (Tatvan-Reşadiye) Kazasında idi. Bu vakıfların isimleri buldukları yer ve vakfedildikleri hizmetler şunlardır:

Cami-i Kebir Vakfı: Van merkez şehirde bulunan bu vakıf, imam, hizmetleri gören görevlilerin maaşı ve diğer cami harcamalarına yönelik bir vakfiyedir. Geliri 2.544 kuruştur. (Vakfa bazı köyler bağlıdır. BOA. BEO. 3640/272949, 8 N 1327 (26 Ekim 1324).

Şeyh Hamza Vakfı: Van merkez şehirdeki vakıf, aşevi ve tedris hizmetlerine vakfedilmiştir. Vakfın “meşrutları münkarizdir” yani finanse ettiği faaliyetler son bulmuştur. Vakfın geliri 897 kuruştur.

Kara Yusuf Paşa Camii Vakfı: Erciş Kazasındaki bu vakıf aynı isimdeki camiye vakfedilmiştir. Geliri 2.541 kuruştur.

Yemi Bey Camii Vakfı: Erciş Kazasında bulunan vakıf aynı isimdeki camiye vakfedilmiştir. Geliri 1.754 kuruştur.

Kerdankanis (Kürdankanis) Vakfı: Erciş Kazası dâhilinde ve aynı isimdeki mezrada bulunmaktadır. Vakfın finanse ettiği faaliyetler sona ermiştir. Geliri 1.257 kuruştur.

Hatuniye Vakfı: Adilcevaz Kazasında tedrise vakfedilmiş olup vakfın finanse ettiği faaliyetler son bulmuştur. Geliri 829 kuruştur.

Erkanis Vakfı: Gevaş Kazasında bulunmaktadır. Evladiye vakfı olup vakıf için “meşrutları münkarizdir” ifadesi kullanılmıştır. Geliri 343 kuruştur. Daha önce ifade edildiği gibi bu tür vakıflar ailenin istifadesi için kurulmuşlardır. Vakıf için “münkariz” ifadesinin kullanılması söz konusu ailenin dağılması veya neslin sona ermesi ile ilgili olabilir (Genca, 2014).

Hacı Zübeyir Vakfı: Gevaş Kazasında bulunmaktadır. Evladiye vakfı olup meşrutları münkarizdir. Vakfın geliri 743 kuruştur.

Ziyaret Vakfı: Karçikan Kazasında bulunmaktadır. Evladiye vakfı olup meşrutları münkarizdir. Vakfın geliri 100 kuruştur.

Buna göre Van merkez sancakta vakıf idaresi tarafından yönetilenler arasında en yüksek gelirli olanı 2.544 kuruşla Cami-i Kebir denilen Ulu Cami Vakfı, en düşük gelirli olanı ise 100 kuruşla Karçikan Kazasında bulunan Ziyaret Vakfı'dır. Vilâyet vakıf defterinde Van Sancağında bulunan 9 evkâf-ı mazbutanın 1894 yılı itibarıyla toplam geliri 11.008 kuruş olarak gösterilmiştir. Aynı yılın sonuna kadar parça parça tahsil edilebilmiş vakıf geliri 1.906 kuruştur. 9.102 kuruş ise bakaya kalmıştır.

1.1.2. Evkâf İdaresinin Nezaret ve Murakabesi Altında, Mütevellileri Marifetiyle İdare Olunan Vakıflar / Evkâf-ı Mülhaka

1893 yılı itibarıyla bu nitelikte sancak genelinde 20 vakıf vardı. Bunlardan 8'i Van merkez şehirde, 1'i Erciş, 1'i Bargiri, 4'ü Adilcevaz, 3'ü Gevaş ve 3'ü de Karçikan Kazasında idi. Bu vakıfların isimleri buldukları yer ve vakfedildikleri hizmetler şunlardır.

Hüsrev Paşa Vakfı: Van merkezde bulunmaktadır. Muhtemelen şehirde bulunan Hüsrev Paşa Camii ve Medresesi'ne vakfedilmiştir. Geliri 12.366 kuruştur.

İskender Paşa Vakfı: Van merkezde bulunan bu vakfın aynı isimdeki cami ve medreseye vakfedildiği anlaşılmaktadır. Vakfın geliri 11.678 kuruştur.

Mustafa Paşa Vakfı: Van merkezde bulunmaktadır. Hakkında başka bilgi verilmemiştir. Geliri 5.466 kuruştur.

Molla Kasım Vakfı: Van şehri dâhilinde bulunan vakıf, imaret iaşesine vakfedilmiştir. Geliri 3.157 kuruştur.

Şeyh İnne Vakfı: Van şehri dâhilinde bulunup tedarik faaliyetlerine vakfedilmiştir. Geliri 1.464 kuruştur.

Çoravânîs Vakfı: Van şehrinde bulunmaktadır. İmaret iaşesine vakfedilmiştir. Geliri 733 kuruştur.

Şeyh Kara ve Güllü Vakfı: Van şehrinde bulunmaktadır. İmaret hizmeti için vakfedilmiştir. Geliri 2.362 kuruştur.

Şeyh Abdurrahman Gazi Vakfı: Van şehrinde bulunmaktadır. Günümüzde kale surlarının dibinde ve sağlam bir şekilde duran Şeyh Abdurrahman Gazi Mescidi'ne vakfedilmiştir. Geliri 384 kuruştur. (Vakfin mütevellileri Fatma ve Mersu Hanımlardır. BOA. BEO. 174/13050, 03 N 1310 (21 Mart 1893).

Göki Vakfı: Erciş Kazasındaki vakıf, imaret iaşesine vakfedilmiştir. Geliri 1.841 kuruştur.

Haneki Vakfı: Bargiri (Muradiye) Kazasındaki vakıf, imaret iaşesine vakfedilmiştir. Geliri 5.544 kuruştur.

Abdulselam Vakfı: Adilcevaz Kazasındaki vakıf, evladiye vakfidir. Geliri 1.073 kuruştur.

Kara Şeyh Vakfı: Adilcevaz Kazasındaki vakıf, imaret iaşesine vakfedilmiştir. Geliri 1.130 kuruştur.

Taşkın Baba Vakfı: Adilcevaz Kazasındaki vakıf, imaret iaşesine vakfedilmiştir. Geliri 551 kuruştur.

Horanîs Vakfı: Adilcevaz Kazasındaki vakıf, imaret iaşesine vakfedilmiştir. Geliri 7.098 kuruştur.

Verkanîs Vakfı: Gevaş Kazasında bulunmaktadır. İmaret iaşesine vakfedilmiştir. Geliri 1.475 kuruştur.

İzzeddin Şir Bey Vakfı: Gevaş Kazasında bulunmaktadır. Talebenin tedarik ve iaşesine vakfedilmiştir. Geliri 4.998 kuruştur.

Gazi Bey Vakfı: Gevaş Kazasında bulunmaktadır. Tedrise vakfedilmiştir. Geliri 141 kuruştur.

Karçıkan Kazasında Olan Vakıf: İsmi belgede bu şekilde yer almaktadır. Karçıkan Kazasında bulunmaktadır. İmaret iaşesine vakfedilmiştir. Geliri 2.112 kuruştur.

Hızır İlyas Vakfı: Karçıkan Kazasında bulunmaktadır. İsmi belirtilmeyen bir camiye vakfedilmiştir. Geliri 516 kuruştur.

Şahmanîs Vakfı: Karçıkan Kazasında bulunmaktadır. Evladiye vakfidir. Geliri 454 kuruştur.

Bu bilgilere göre mütevelliler heyetince idare edilen vakıflar arasında en yüksek gelirli olanları her ikisi de merkezde yer alan 12.366 kuruşla Hüsrev Paşa Vakfı ve 11.678 kuruşla İskender Paşa Vakfı'dır. Gevaş Kazasındaki Gazi Bey Vakfı ise 141 kuruşla gelir bakımından sona gelmektedir. İskender Paşa ve Hüsrev Paşa vakıflarının kuruluş tarihleri bir hayli eskidir. Vakıf kurucuları veya vakıflara ismi verilen paşalar, 15. ve 16. yüzyıllarda Van'da görev yapmış olan valilerdir (Ağaoğlu, 2003). Vilâyet vakıf defterinde, 1894 yılı itibarıyla Van Sancağında bulunan 20 evkâf-ı mülhakanın toplam geliri 64.543 kuruş olarak gösterilmiştir. Aynı yılın sonuna kadar parça parça tahsil edilebilmiş vakıf geliri ise 28.114 kuruştur. Bu itibarla bakaya kalan miktar 36.429 kuruştur.

Van Sancağı vakıflarına bakıldığında bir kısmının şehirde bir kısmının da köylerde faaliyet gösterdiği görülmektedir. Köylerdeki vakıflar genelde buldukları köy ismiyle kurulmuşlardır. Erkanîs Vakfına adını veren yerin günümüzde Gevaş Kazası dâhilindeki Anaköy Köyü'ne bağlı Görenek Mezrası olması gerekir. Zira bu mezranın eski ismi Arkinis'tir. Molla Kasım Vakfı'nın bulunduğu köy günümüzde de aynı ismi taşımaktadır.

Çoravani, Van merkeze bağlı Kavuncu Köyü'nün; Şeyh Kara, Gülsünler Köyü'nün; Horani, Adilcevaz Kazasındaki Karşıyaka Köyü'nün; Şahmanis ise Tatvan'a bağlı Bolalan Köyü'nün eski isimleridir.

Sancaktaki vakıflardan 5 tanesi cami, 2 tanesi hem cami hem bu camilere bağlı medrese, 1 tanesi imaret ve tedris, 4 tanesi sadece tedris, 10 tanesi imaret, 5 tanesi evladiye vakfidir. 2 vakfın hizmet alanları ise belirtilmemiştir. Vakıfların bir kısmı varlıklarını sürdürse de finanse ettikleri hizmetler sona ermiştir. Yani belgelerin ifadesiyle “meşrutları munkarizdir.” Bu şekilde 6 vakıf vardır. Dikkati çeken husus bunların tamamının evkaf-ı mazbuta yani vakıf idaresi tarafından yönetilen vakıflar olmasıdır.

1.2. Hakkâri Sancağı Vakıfları

Teftiş raporuna göre 1894 yılı itibarıyla Hakkâri Sancağında 11 vakıf bulunmaktadır. Vakıflardan 8 tanesi bir camiye bağlı veya müstakil şekilde idare edilen medrese ve medrese talebelerinin masraflarını karşılamak üzere faaliyet göstermektedir. Vakıflardan ikisi cami, türbedar ve buradaki yoksulların ihtiyaçları için tahsis edilmiştir. Diğer vakıf ise ilköğretim seviyesindeki bir okuldaki öğrencilerin elbise ve diğer ihtiyaçlarına ayrılmıştır. Sancakta evladiye vakfı yoktur. Görüldüğü üzere vakıfların büyük kısmı ilmî faaliyetlere tahsis edilmiştir. Sancaktaki vakıfların tamamı evkaf-ı mülhakadır. Yani doğrudan vakıf idaresi tarafından yönetilmektedir.

Vilâyet vakıf kayıtları üzerinde yapılan incelemelere göre Hakkâri Sancağı dâhilindeki vakıfların isimleri, buldukları yer ve tahsis edildikleri hizmetler şunlardır:

Hüsrev Bey Vakfı: Elelyan (Güroluk-Başkale) ve Pizan (Örenkale-Başkale) köylerindeki cami ve bu camilere bağlı medreselerde öğrenim gören talebelerin iâşelerine vakfedilmiştir. Vakfın geliri 3.400 kuruştur. Bugün Van İli dâhilindeki Başkale İlçesi ve dolayısıyla bu iki yerleşim, Osmanlı döneminde Hakkâri Sancağı sınırları içinde kalmaktadır (Arvas, 2016).

İzzeddin Şir Bey Vakfı: Çölemerik Kazası merkezinde yer alan Meydan Mahallesi Camii ve Medresesi talebesinin iâşesine vakfedilmiştir. Geliri 2663 kuruştur.

İzzeddin Şir Bey Vakfı: Yacer Mahallesi'nde (muhtemelen bugünkü Biçer Mahallesi) bulunan medresede öğrenim gören talebelerin iâşelerine vakfedilmiştir. Geliri 2316 kuruştur.

İzzeddin Şir Bey Vakfı: Elelyan Köyü'nde Şeyh İsmail Kutbeddin Tekkesi türbedarı ve buradaki fakirlerin iâşesine vakfedilmiştir. Geliri 846 kuruştur.

Mustafa Bey Vakfı: Çölemerik Kazasında bulunan Kapı Camii'nin imam, hizmetkâr ve diğer görevliler ile ilim gören talebeye vakfedilmiştir. Geliri 1890 kuruştur.

Mustafa Bey Vakfı: Çölemerik Kazasında Hacer Medresesi'nde bulunan talebelerin iâşelerine vakfedilmiştir. Geliri 158 kuruştur.

Mustafa Bey Vakfı: Dize Köyü'nde (Üzümcü-Hakkâri) medfun Şeyh Aliyü-l Hakkâri Hazretlerinin türbe ve camisine vakfedilmiştir. Geliri 473 kuruştur.

Haydar Bey Vakfı: Hoşap'ta (Güzelsu) bulunan medrese talebelerinin iâşesine vakfedilmiştir. Medrese ismine arşiv belgesinde yer verilmemiştir. Vakfın geliri 612 kuruştur.

Haydar Bey Vakfı: Hoşap'ta binası bulunan mektepteki öğrencilerden yetişkin olanlarının elbise ve diğer masraflarına vakfedilmiştir. Geliri 1183 kuruştur. İsmi zikredilmeyen mektebin yeni usulde eğitim veren bir kurum olduğu anlaşılmaktadır. Bu itibarla bu vakfın geç tarihlerde kurulduğunu söylemek mümkündür.

Zeynel Bey Vakfı: Hoşap'ta bulunan medrese talebelerinin masraflarına vakfedilmiştir. Medresenin ismi belgede yer almamıştır. Vakfın geliri 473 kuruştur.

İbrahim Bey Vakfı: Hoşap'ta bulunan medrese talebelerinin iâşesine vakfedilmiştir. Medresenin ismi zikredilmemiştir. Vakfın geliri 237 kuruştur.

Kayıtlara göre Hakkâri Sancağında meşrutları münkariz olan yani finanse ettiği faaliyet biten vakıf yoktur. Sancaktaki vakıfların toplam 14.251 kuruş geliri vardır. Vakıf gelirleri ayrı ayrı dikkate alındığında, aralarındaki gelir farkının oldukça fazla olduğu görülmektedir. Buna göre en yüksek gelirli vakıf, 3.400 kuruşla Hüsrev Bey Vakfı'dır. Onu dönemin yöredeki meşhur eğitim kurumlarından sayılan Meydan Medresesi takip etmektedir (Medrese hakkında bkz. Öztürk ve Top, 2005). Medresenin geliri 2663 kuruştur. En düşük gelirli vakıf ise 158 kuruş geliri olan ve aynı isimdeki üç vakıftan biri olan Mustafa Bey Vakfı'dır. Sancaktaki on bir vakfın toplam geliri ise 14.251 kuruştur.

Vakıf isimlerine bakıldığında aynı şahıs adına birden fazla vakıf mevcut olduğu görülmektedir. Vakfın kurucuları veya adına vakıf kurulan şahsiyetler, bey unvanlarından da anlaşılacağı üzere yörede tarihi öneme sahip kimselerdir. Adına üç vakıf bulunan İzzeddin Şir, 14. yüzyılın ikinci yarısında Van, Vastan, Hoşap ve Hakkâri'yi içine alan Hakkâri Beyliği'nin idaresini elinde bulunduran tanınmış bir beydir (Top, 1998). Zeynel Bey ise İzzeddin Şir Hanedanına mensup olup 16. yüzyılın ikinci yarısında Hakkâri Beyidir (Tekin, 2007). Mustafa Bey, 19. yüzyılın başlarında Hakkâri Beyliğinin başında uzun müddet kalan ve hayli etkili bir şahsiyettir (Gencer, 2015). İsmi vakıfla anılan diğer beylerin de Hakkâri tarihinde önemli şahsiyetler olduğu şüphesizdir. Nitekim İbrahim Bey kuvvetle muhtemeldir ki 17. yüzyılın sonlarında Hakkâri Beyliği'nin kendisine tevcih edildiği kişi ya da 19. yüzyılın başlarında Albak (Başkale) Kalesi'nin hâkimi olan şahsiyettir (Gencer, 2011).

2. Vakıfların Yapısı ve İşlevi

Vilâyetteki vakıfların birçoğu eski tarihlere dayandığı, lehlerine vakfedilen hizmetlerin sona erdiği ve bu bakımdan eski ve asli fonksiyonlarını yitirdiği anlaşılmaktadır. Nitekim bazı vakıflar için kullanılan “meşrutları münkarizdir” ifadesi bu vakıfların eğitim ve imaret gibi faaliyetleri finanse etme niteliklerini yitirdikleri anlaşılmaktadır. 1896 yılının sonbaharında teftiş heyetinin Vilâyet vakıf muhasebe dairesinin kayıt ve hesapları üzerinde yaptığı incelemede birçok kusur ve ihmâl tespit edilmiştir.

Tahkikat heyetinin sancak ayırımına gitmeden yaptığı teftiş neticesinde hazırladığı müzekkereye göre, vilâyet vakıf muhasebe dairesinin tuttuğu yevmiye defteri usulüne uygun tanzim edilmemiştir. Her ay sandıkta kalan para gelecek aya devredilmediği için geçmiş ayın gelir ve masrafı toplanarak sandık bütçesinde denge sağlanmaya çalışılmıştır. Vakıf geliri ilgisiz yerlere harcanmış ve oluşan açığı kapatmak için dışarıdan gelir sağlanmaya çalışılmıştır. Yine maaş ödemelerinde kaynak dışı kullanıma gidildiği tespiti yapılmıştır. Bu nedenle 1894 Temmuz sonu itibarıyla sandıkta 4.512 kuruş 20 para gösterildiği halde mevcut olan miktarın 2.340 kuruş 20 para olduğu tespiti yapılmıştır.

Teftiş komisyonu, “yolsuz muamele” olarak tanımladığı bu vaziyete tamamen son verilmesi talimatı vererek gerek maaş ödemelerinde ve gerekse de yevmiye defterinin tutulmasında usul ve kaidelere uyulması emrini vermiştir. Zikredilen yolsuz muamelenin tekrarı halinde vakıf muhasebe yetkililerinin sorumlu tutulacağı kararı alınmıştır.

Vakıf idaresi gelirinin bir kısmı malî sıkıntı içindeki mal sandığına aktarılmıştır. Nitekim 1894 yılında Van Sancağı dâhilinde bulunan evkâf-ı mazbutanın mal sandığından alacağı 9.102 kuruştur. Yine 1893 senesinde Van Sancağı dâhilinde bulunan evkâf-ı mülhakanın mal sandığından alacağı ise 36.427 kuruştur. Bu itibarla evkâf idaresinin toplam 59.780 kuruş alacağı bakaya kalmıştır. Aynı tarihte Hakkâri Sancağı dâhilinde bulunan vakıfların mal sandığından alacağı 14.251 kuruştur (BOA. Y. EE. 132/14, 09 Ca 1314 (16 Ekim 1896)).

Vakıflara ait gelirlerin önemli kısmı tahsil edilemeyip bakaya kaldığı için vakıf kurumları bakımsız kalmıştır. Nitekim 27019 numaralı ve 1890 tarihli vakıf defterinde, 1888 yılına ait masraf kalemleri arasında zikredilen; taşra evkâf memurları maaşı, masarifât-ı müteferrika, aidat, mefruşat, cami-i şerife vazifelileri, bilcümle imarat ve cami ve saire

muayenatı, masarifat-ı mu'tad, tamirat, inşaat, bilcümle hayrat-ı şerifenin müteferrika-ı zuhuriyesi, muhtacin-i münkadin maaşı ve havalat gibi hiçbir kaleme harcama yapılmadığı görülmektedir. Öte yandan istense de sözü edilen kalemlere harcama yapılamayacaktır. Zira vakıf defterine göre tahakkuk eden 7.620 kuruşun sadece 113 kuruşu tahsil edilebilmiş, geri kalan 7.507 kuruş ise bakaya kalmıştır. Tahsil edilebilen 113 kuruş da maaşlara gitmiştir (BOA. Evkâf Defteri (EV.d.) 27019, 11 Ş 1306, s. 1 (12 Nisan 1889).

Bunun yanında var olan vakıf gelirlerinin yerinde ve verimli kullanılmadığı görülmektedir. Mesela Van Sancağındaki Hüsrev Paşa Vakfı gelirinden şehirdeki Çifte Hamamın 19.444 kuruşla tamiri için izin talep edilmiştir (BOA. BEO. 2190/164234, 19 B 1321 (11 Ekim 1903). Vilâyet vakıf idaresi iyi yönetilmediği gibi yolsuzlukla da anılmaktadır. Van Evkâf Müdürü Mehmed Emin Efendi'nin vakıf gelirini zimmetine geçirdiği, cami ve mescit hisselerinden dahi yüzde beş veya on kuruş almadıkça ödeneklerini vermediği ve bu nedenle cami ve mescitlerin bakımsız bir hale gelebileceği Van Müftüsü Abdurrahman Efendi tarafından şikâyet edilmiştir (BOA. BEO. 691/51772, 20 R 1313 (10 Ekim 1895).

Nitekim 1896 yılında genel müfettiş sıfatıyla Van'da bulunan Sadettin Paşa, vilâyette taştan yapılmış bir hayli cami bulunduğunu fakat bunların çoğunun zamanla bakımsızlıktan harap olarak artık yalnızca kalıntılarının kaldığını ifade etmektedir. Devamında; *“oysa bunların pek çok evkâfi bulunmaktadır. Caminin mefruşatı, kar küremesi, pabuççusu ve Cuma günü cemaate karlı-soğuk su dağıtan görevlisi için bile vakıf varken ehliyetsiz kişiler nedeniyle tamirine vakıf ayrılmamıştır”* mealindeki sözleriyle üzüntüsünü dile getirmektedir (Sadettin Paşa'nın Anıları, 2004)

Sonuç

Vakıflar gerek İslam ve gerek Türk medeniyetinde birçok alanda önemli hizmetleri yerine getirmiş kurumlardır. Osmanlı'da hem toplum hem de devlet hayatında sosyal, dini, kültürel ve bayındırlık alanlarında gelişme ve ilerlemede bu müesseseler büyük rol oynamıştır. Bugün devletin üstlendiği birçok hizmet Osmanlı döneminde vakıflar aracılığı ile yürütülmüştür. Bunu uzak bir Anadolu vilâyeti olan Van'da da görmek mümkündür. Vilâyette köylerde dahi imaretlerin bulunması dikkate değer bir husustur. 19. yüzyılın sonlarında vilâyette sayısı kırk olan vakıfların çoğunluğu eğitime yönelik hizmet vermektedir. Ardında imaretler gelmektedir. Bunları sırasıyla cami, türbe ve aile vakıfları takip etmektedir. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde yaşanan ağır siyasi ve ekonomik problemler vakıflar üzerinde de etkisini göstermiştir. Vilâyetteki vakıfların denetimsiz kaldığı ve gelirlerinde giderek azalmalar meydana geldiği için eski nitelik ve işlevlerini kaybettikleri anlaşılmaktadır. Van'daki vakıflarla ilgili tespitler her ne kadar belirli tarihe ait bir teftiş raporu ile bir vakıf defterine dayanılarak yapılmışsa da zikredilen olumsuzlukların ülkedeki vakıfların geneliyle ilgili çalışmalar dikkate alındığında doğrulanması kaçınılmazdır. Fakat sözü edilen bütün olumsuzluklara rağmen 16. yüzyılın ortalarında kurulan bazı vakıfların 20. yüzyılın başlarına kadar varlıklarını sürdürmeleri bu kurumların vilâyetteki yeri ve önemini göstermektedir.

Kaynakça

- Ağaoğlu, S. (2003). *Van merkez sancağındaki vakıflar XVI.-XVIII. yüzyıllar* (Yayımlanmamış doktora tezi). Selçuk Üniversitesi; Konya.
- Arvas, T. Z. (2016). Devlet salnamelerine göre 1848-1914 yılları arasında Van Vilâyetinin idari taksimatı, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 30, 401-415.
- Armağan, S. (2009). İslâm dininde sosyal güvenliğin temel müesseseleri. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 14, 67-84
- Bayartan, M. (2008). Osmanlı şehirlerinde vakıflar ve vakıf sisteminin şehre kattığı değerler. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 10(1), 158-175.
- BOA. BEO. 2190/164234, 19 B 1321 (11 Ekim 1903).
- BOA. BEO. 691/51772, 20 R 1313 (10 Ekim 1895).
- BOA. Evkâf Defteri (EV.d.) 27019, 11 Ş 1306, s. 1 (12 Nisan 1889).
- BOA. Y. EE. 132/14, 09 Ca 1314 (16 Ekim 1896).
- Ertem, A. (2011). Osmanlıdan günümüze vakıflar. *Vakıflar Dergisi*, 36, 25-65.
- Genca, E. (2014). Osmanlı hukukunda vakıfların denetimi (Evkaf-I Hümayun Nezareti). *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, LXXII(1), 531-554.
- Gencer, F. (2105). 19. yüzyılın başlarında Hakkâri Sancağına dair bazı tespitler. *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, XXIII, 409-431.
- Köprülü, B. (1951). Tarihte vakıflar. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 8(3-4), 479-518.
- Öztürk, Ş ve Top, M. (2005). Hakkâri Meydan Medresesi. *Vakıflar Dergisi*, 29, 373-396.
- Pakalın, M. Z. (1993). *Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü* (3. cilt). (Haz., S. Önal). *Sadettin Paşa'nın Anıları Ermeni-Kürt Olayları (Van-1896)*, İstanbul: Remzi.
- Şener, A. (1995). Eski hukukumuzda göre evladiye vakıflarda gelirin taksimi. *Vakıf Haftası Dergisi*, 12, 41-43.
- Tekin, Z. (2007). Zeynel Bey ve oğullarının Hakkâri Hâkimliği mücadelesi ve isyanları. *Atauni Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), 119-132.
- Top, M. (1998). *Hoşap'taki Mahmudî beylerine ait mimari eserler*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Yediyıldız, B. (2012). Vakıf. *İslam Ansiklopedisi*, 42, 479-486.

EXTENDED ABSTRACT

In this article were discussed Van Province foundation, the areas of activity and their evaluations in the report prepared by the inspection team. The foundations are institutions that have performed important services in many areas in the Islamic and Turkish civilization. These institutions have played a major role in furtherance of the social, religious, cultural and public works in both community and state life in the Ottoman Empire. Today, many services that the state has undertaken have been carried out through foundations in the Ottoman period.

It is also possible to see this in Van, a distant Anatolian province. It is noteworthy that imarets are present at province even villages. According to the inspection report of the Van Provincial Foundation Administration, there were forty foundations in the province in 1896. These foundations were usually established in the name of well-known local administrators and religious figures in the region. Most of the foundations served for educational activities. There were also foundations allocated for imaret, mosque, shrine and the needs of the poor. It is understood that these foundation which dates back establishment date of the part of the foundations saw important services in the province. Van Province had 29 foundations. These; Cami-i Kebir Foundation, Sheikh Hamza Foundation, Kara Yusuf Pasha Mosque Foundation, Yemi Bey Mosque Foundation, Kerdankanis Foundation, Hatuniye Foundation, Erkanis Foundation, Hacı Zübeyir Foundation, Ziyaret Foundation, Hüsrev Pasha Foundation, Iskender Pasha Foundation, Mustafa Pasha Sheikh Abdurrahman Gazi Foundation, Göki Foundation, Haneki Foundation, Abdulselam Foundation, Kara Sheikh Foundation, Taşkın Baba Foundation, Horanis Foundation, Verkanis Foundation, İzzeddin Şir Bey Foundation, Molla Kasım Foundation, Sheikh İnne Foundation, Sheikh Kara and Güllü Foundation, Sheikh Abdurrahman Gazi Foundation, Gazi Bey Foundation, Karcikan Foundation, Hızır İlyas Foundation, Sahmanis Foundation. Hakkâri Sanjack had 11 foundations. These; Hüsrev Bey Foundation, İzzeddin Şir Bey Foundation, İzzeddin Şir Bey Foundation, İzzeddin Şir Bey Foundation, Mustafa Bey Foundation, Mustafa Bey Foundation, Mustafa Bey Foundation, Haydar Bey Foundation, Haydar Bey Foundation, Zeynel Bey Foundation, İbrahim Bey Foundation. These 40 foundations in the province; 6 of them mosque, 3 of them both mosques and madrasahs connected to these mosques, 1 of them imaret and education, 10 of them only education, 10 of them imaret, 1 of them shrine and needs of poor, 1 of them shrine and mosque, 1 of them modern primary school and 5 of them family foundation were. Service areas of the 2 foundation are not mentioned. Although some of these foundations continue to exist, the services they have financed have come to an end. There were six foundations like this. But later on attenuation and dissolution of the state had also been effective on foundations as in almost all institutions. Foundations which the main income sources were rent and land income, in the Province of Van were also affected by the mentioned negative developments. Foundations that were not well managed, uncontrolled and suffered loss of income had lost its old functions over time. But despite of all the negativity, some foundations founded in the mid-16th century keep their assets until the beginning of the 20th century. It shows the place and importance of these institutions in the province.